

УДК 378:316.7(477)
DOI: 10.32342/2522-4115-2019-2-18-30

В. В. ПРОШКІН,
*доктор педагогічних наук, професор кафедри комп'ютерних наук і математики
Київського університету імені Бориса Грінченка*

РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ ВИЩОЇ ШКОЛИ: ДОСВІД ЗВО УКРАЇНИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН

У статті подано окремі результати виконання міжнародного проекту № 21720008 «Компетентності викладачів вищої школи в добу змін» за сприяння Вишеградського фонду та Міністерства закордонних справ Нідерландів. Грантоотримувачем проекту є Київський університет імені Бориса Грінченка. Наголошено про потребу в концептуалізації і гармонізації професійної діяльності викладачів вищої школи. Установлено, що компетентності викладача вищої школи є важливим індикатором його діяльності. Подано основні компетенції, які розкривають зміст і сутність більш широкого поняття – соціально-комунікативна компетентність: комунікативно-інтерактивна, соціокультурна, ліdersька.

У результаті констатувального експерименту (Київський університет імені Бориса Грінченка (Україна), Сілезький університет в Катовіцах (Польща), Університет Острави (Чеська Республіка), Університет Матея Бела в Банській Бистриці (Словакія)) установлено, що реальний стан сформованості соціально-комунікативної компетентності багато в чому відрізняється від очікувань магістрантів – майбутніх викладачів вищої школи. Як свідчить загальноєвропейська тенденція, найчастіше рівень самооцінки викладачів є вищим, ніж очікування у студентів. Так, магістранти більш високо оцінюють такі компетенції: інтерактивну взаємодію зі студентами; стримування негативних емоцій та долання поганого настрою; уміння презентувати та відстоювати власні ідеї, вести діалог та дискусію; надання студентам реальних можливостей для розвитку самоврядування, підтримки молодіжної ініціативи. Окреслено перспективи подальших наукових пошуків через обґрунтування та розробку технології розвитку складових соціально-комунікативної компетентності майбутніх викладачів вищої школи в процесі магістерської підготовки.

Ключові слова: соціально-комунікативна компетентність, розвиток, майбутній викладач, вища школа, магістерська підготовка.

В статье представлены отдельные результаты международного проекта № 21720008 «Компетенции преподавателей высшей школы в эпоху перемен» при содействии Вышеградского фонда и Министерства иностранных дел Нидерландов. Грантополучателем проекта является Киевский университет имени Бориса Гринченко. Отмечена необходимость концептуализации и гармонизации профессиональной деятельности преподавателей высшей школы. Установлено, что компетентности преподавателя высшей школы являются важным индикатором его деятельности. Представлены основные компетенции, раскрывающие содержание и сущность более широкого понятия – «социально-коммуникативная компетентность»: коммуникативно-интерактивная, социокультурная, лидерская.

В результате констатирующего эксперимента (Киевский университет имени Бориса Гринченко (Украина), Силезский университет в Катовице (Польша), Университет Остравы (Чехия), Университет Матея Бела в Банска Бистрицы (Словакия)) установлено, что реальное состояние сформированности указанной компетентности во многом отличается от ожиданий магистрантов. Как показывает общеевропейская тенденция, чаще всего уровень самооценки преподавателей выше, чем ожидания студентов. Магистранты более высоко оценивают следующие компетенции: интерактивное

взаимодействие со студентами; сдерживание негативных эмоций и преодоление плохого настроения; умение презентовать и отстаивать собственные идеи, вести диалог и дискуссию; предоставление студентам реальных возможностей для развития местного самоуправления, поддержки молодежной инициативы.

Ключевые слова: социально-коммуникативная компетентность, развитие, будущий преподаватель, высшая школа, магистерская подготовка.

Постановка проблеми. Соціально-комунікативна компетентність викладача вищої школи вважається однією з найважливіших серед інших здібностей, що дозволяють викладачу успішно здійснювати професійну діяльність. Дійсно, здатність викладачів до суб'єкт-суб'єктної взаємодії, ефективної комунікації, володіння монологічними та діалогічними формами спілкування та конструктивного вирішення конфліктних ситуацій, участі у різних видах професійно-педагогічного спілкування корелює з вимогою та запитом сьогодення. Відтак вона знаходить відображення в освітньо-професійних програмах ЗВО, в яких підкреслено значущість установа викладачами продуктивних зв'язків з колегами щодо обміну досвідом (емоційним, соціальним, практичним тощо), виявлення емпатії, поваги до індивідуальних особливостей інших осіб, здатності спілкуватися іноземною мовою та користуватися іншомовними інформаційними ресурсами тощо. У процесі магістерської підготовки майбутніх викладачів вищої школи важливо застосовувати саме такі технології навчання, що сприяють формуванню низки здатностей:

- розуміння закономірностей розвитку людини, її соціально-психологічних особливостей;
- урахування соціальних та особистісних факторів на перебіг педагогічних явищ і процесів;
- встановлення соціально-психологічного комунікативного контакту з різними учасниками педагогічного процесу, побудова індивідуально орієнтованої траєкторії особистісно-професійного зростання магістрантів вищої школи.

Аналіз останніх досліджень. Питання компетентнісного розвитку майбутніх викладачів вищої школи в процесі магістерської підготовки є предметом дискусій сучасних наукових досліджень. Слід зазначити, що базисом в нашому дослідженні стали наукові доробки таких науковців (С. Сисоєва, І. Зимня, Р. Лайт, В. Луговий, Д. Міллер, К. Роджерс, О. Пометун, О. Савченко, А. Хуторський, М. Цвенгер та ін.), які розробили теоретичні і методологічні засади компетентнісного розвитку майбутніх фахівців в умовах університетського освітнього середовища. Крім того, у 2016 р. на Всесвітньому економічному форумі в Давосі (Швейцарія) було оголошено доповідь «Майбутнє професій», де експерти-роботодавці упорядкували ТОП-10 компетентностей, які, на їхню думку, будуть затребувані у фахівців у 2020 р. Серед них і ти, що розкривають сутність соціально-комунікативної компетентності: уміння керувати людьми; взаємодія з людьми; емоційний інтелект; оцінка та прийняття рішень; орієнтація на послуги або клієнтоорієнтованість; уміння вести переговори, тобто готовність до обговорення, спрямованого на досягнення угоди; когнітивна гнучкість [1].

У 2018 р. Комісією європейського парламенту та Ради ЄС було подано оновлені рекомендації щодо ключових компетентностей для навчання впродовж життя, серед них такі: мовна компетентність; особиста, соціальна компетентність; громадянська компетентність; компетентність культурної обізнаності та самовираження [2], що якнайкраще характеризує вагомість соціально-комунікативної компетентності для сучасного фахівця, зокрема, викладача ЗВО.

Формулювання мети. Мета статті – виявити реальний стан розвитку соціально-комунікативної компетентності майбутніх викладачів вищої школи в Україні та в інших європейських країнах.

Методи дослідження. Досягненню мети дослідження сприяло використання комплексу відповідних методів: аналіз наукової літератури з метою встановлення стану розробленості досліджуваної проблеми, визначення категоріально-понятійного апарату дослідження; синтез, узагальнення, систематизація для теоретичного обґрунтування підходів до окреслення соціально-комунікативної компетентності майбутніх викладачів вищої школи; емпіричні: діагностичні (бесіда, опитування, тестування), констатувальний експеримент для відстеження рівня розвитку соціально-комунікативної компетентності.

Виклад основного матеріалу. Дослідження соціально-комунікативної компетентності майбутніх викладачів вищої школи виконано в 2018 р. у межах Міжнародного проекту № 21720008 «Компетенції викладачів вищої школи в добу змін» за сприянням Вишеградського фонду та Міністерства закордонних справ Нідерландів. Грантоотримувачем проекту став Київський університет імені Бориса Грінченка. Партнери проекту: Сілезький університет в Катовіцах (Польща), Університет Острави (Чеська Республіка), Університет Матея Бела в Банській Бистриці (Словакія) [3].

На що був спрямований проект?

В умовах реформування освіти та суспільних трансформацій змінюються вимоги до діяльності всіх освітян, у тому числі викладачів вищої школи. Незворотними є зміни у сфері їхніх професійних компетенцій. Виникає потреба у концептуалізації і гармонізації професійної діяльності викладачів вищої школи. Зважаючи на те, що компетенції викладача вищої школи є важливим індикатором його діяльності, актуальність реалізації ідеї проекту пов'язана з уніфікацією підходів до визначення компетентнісної сфери викладачів в умовах змін та розробкою діагностичного інструментарію. Зазначене сприяє подальшій стандартизації результатів професійної діяльності викладачів вищої школи в країнах партнерах [3].

Результатом реалізації проекту стало визначення комплексу компетенцій, які відповідають критеріям якості та корелюють змінні процеси в суспільстві, а також розробка методології, діагностичного апарату дослідження, пропозиції щодо підвищення якості професійної діяльності викладачів вищої школи.

Усього в дослідженні «Компетенцій викладачів вищої школи в добу змін» взяли участь 993 респонденти: 328 викладачів і 665 студентів. Організуючи вибірку сукупність, ми намагалися передати реальний стан розвитку компетенцій науково-педагогічних працівників, їхні основні проблеми й недоліки з позиції суб'єктів й об'єктів освітнього процесу. Послідовність етапів педагогічного експерименту, достатня кількість його учасників (студентів, викладачів), вірогідність методів дослідження стали найважливішими умовами для визначення та діагностики комплексу компетенцій викладачів вищої школи, що відповідають вимогам часу.

Наведемо основні компетенції, які, на нашу думку, розкривають зміст і сутність більш широкого поняття – «соціально-комунікативна компетентність»:

- комунікативно-інтерактивна;
- соціокультурна;
- лідерська.

Для респондентів було подано низку тверджень:

- використовує різні засоби комунікації зі студентами і колегами, у тому числі за допомогою ІКТ; вважає інтерактивну взаємодію зі студентами найбільш продуктивною в освітньому процесі, організує групову та колективну проектну діяльність (комунікативно-інтерактивна компетенція);

- дотримується норм професійної етики з усіма суб'єктами освітнього процесу; сприймає молоде покоління як генерацію, яка має особливі цінності та потреби; стримує негативні емоції, долає поганий настрій; виховує у студентів толерантне ставлення до несхожості людей між собою у міжкультурному середовищі (соціокультурна компетенція);

- здійснює лідерську підтримку студентської молоді, демонструючи високий рівень загальної та професійної культури; уміє презентувати та відстоювати власні ідеї, вести діалог та дискусію; надає студентам реальні можливості для розвитку самоврядування, підтримує молодіжні ініціативи (лідерська компетенція).

Найважливіше було дослідити, як само групи (магістранти та викладачі ЗВО) відрізняються за усталеним твердженням «так», яке розглядається як індикатор реальної готовності викладачів до змін, визначення власної рішучої позиції. Варто зазначити таке: якщо викладачі, які були залучені до опитування, здійснювали самооцінку своєї професійної діяльності, то магістранти, відповідаючи на питання дослідження, визначали власні очікування щодо діяльності викладачів вищої школи, фактично розробляючи «ідеальну модель» сучасного викладача університету. Загальну інформацію щодо опитування викладачів наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Оцінювання викладачами компетенцій за усталеним твердженням «так», %

Компетенція	Україна	Польща	Чехія	Словаччина
Робота з інформацією та використання ІКТ	49,6	14,3	37,9	32,8
Взаємодія зі студентами	64,8	39,7	51,4	42,5
Педагогічна культура та етика	69,4	63,5	58,8	56,3
Прийняття професійних рішень та відповідальність за їх наслідки	77,9	73,5	68,5	57,2
Лідерські якості	61,9	63,0	59,8	51,2

Як свідчать результати експерименту [4], викладачі і магістранти різних країн неоднаково ставляться до провідного феномена нашого дослідження. Це дозволяє виділити певні тенденції. Згідно із загальноєвропейською тенденцією найчастіше рівень самооцінки викладачів є вищим, ніж очікування студентів. Однак в Україні простежується протилежна тенденція – «ідеальна модель» викладача вищої школи за очікуваннями студентів є більш високою, ніж реальна. Особливо яскраво це простежується при оцінюванні комунікативно-інтерактивної компетенції (53,8% – викладачі, 61,6% – магістранти). Найбільшу позитивну різницю між самооцінкою викладачів і очікуваннями студентів відзначено в словацькій вибірці.

Цікавим вважаємо той факт, що респонденти жіночої статі частіше (32 рази), ніж чоловіки (24 рази) висловлюють усталене твердження «так», яке розглядається нами як індикатор реальної готовності викладачів до змін, визначення власної рішучої позиції. Як чоловіки, так і жінки з України, Польщі та Словаччини приблизно однаково у сукупності оцінюють компетенції викладачів вищої школи, разом із тим, викладачі – жінки Чехії обирають усталене твердження «так» набагато частіше, ніж чоловіки (11 разів проти трьох). Оцінюючи лідерську компетенцію, викладачі-жінки України та Чехії висловлюють усталене твердження «так» частіше, ніж чоловіки.

Якщо брати до уваги загальноєвропейські тенденції, найбільш продуктивним, відкритим до змін є вік 41 – 55 років (представники цього віку найчастіше за інших, а саме, 26 разів оцінюють розглянуті нами компетенції викладачів вищої школи відповідно до усталеного твердження «так»), найменша кількість виборів у викладачів віком 25 – 40 років (13 разів). Разом з тим в Україні зафіксовано протилежну ситуацію – найбільш високо значущість компетенцій викладачів оцінюють представники віком від 56 років (12 разів), особливо яскраво це простежується при оцінці соціокультурної компетенції. Респонденти віком 25 – 40 років лише двічі найчастіше за інших дають найбільшу оцінку компетенціям викладачів вищої школи. Проблемним вважаємо вік 41 – 55 років – представники цього віку висловлюють опосередковане ставлення до всіх компетенцій. Схожа ситуація відзначається й у польській вибірці, але там, на відміну від української, найбільш продуктивним є вік від 41 – 55 років (13 виборів). Найбільш збалансованою ситуація виглядає в Чехії та Словаччині, де представники всіх вікових груп в цілому є лідерами в оцінці різних компетенцій. Разом з тим зазначимо, що викладачі Чехії від 56 років найменш рішучі при оцінюванні соціокультурної компетенції, так само, як і викладачі Словаччини.

Розглянемо далі порівняльну характеристику ставлення до проблеми формування соціально-комунікативної компетентності, а саме її складові з боку викладачів і магістрантів ЗВО України.

На нашу думку, комунікативно-інтерактивна компетенція викладача значною мірою залежить від здатності будувати взаємодію зі студентами на компетентнісній основі, використовуючи різні інтерактивні методи. Перевага самостійної роботи в структурі пізнавальної діяльності студентів, інтерактивних методів роботи з ними, відхід від традиційних форм організації освітнього процесу робить взаємодію викладача зі студентами домінантою його професійно-педагогічної діяльності [5].

Якщо аналізувати процес використання різних засобів комунікації зі студентами і колегами, у тому числі за допомогою ІКТ, його вагомість затверджує 74,4% викладачів і 70,6% магістрантів. Разом із тим саме магістранти (63,5%) вважають інтерактивну взаємодію зі студентами найбільш продуктивною в освітньому процесі. Серед викладачів такий показник значно ниж-

че – 55,2%. Отже, комунікативно-інтерактивна компетенція викладача, яка передбачає ефективну взаємодію зі студентами, є фундаментальною основою ефективності освітнього процесу. Якщо більшість викладачів свідчили про необхідність різних засобів комунікації зі студентами в освітньому процесі, то при цьому результати опитування відображали недостатнє розуміння викладачами важливості інтерактивної взаємодії. Найбільш готовими до неї виявились кандидати наук. Серед різних способів інтерактивної взаємодії деякі ускладнення зазначили викладачі щодо організації і проведення проектної діяльності, яка є найперспективнішою складовою освітнього процесу, умовою творчого саморозвитку і самореалізації особистості [5].

Аналізуючи розвиток соціокультурної компетенції зазначимо, що вона характеризується гуманістичним спрямуванням педагогічної діяльності, що впливає на якість освіти сьогодення. У результаті дослідження встановлено, що і магістранти, і викладачі однаково ставляться до проблем сприйняття молодого покоління як генерації, що має особливі цінності та потреби (викладачі – 65,6%, студенти – 65,1%), а також виховання в студентів толерантного ставлення до несхожості людей між собою у міжкультурному середовищі (69,6% – викладачі та 69,9% – магістранти). Незначна перевага з боку магістрантів до такої важливої риси викладача ЗВО як можливості стримувати негативні емоції та долати поганих настроїв (58,4% – викладачі, 62,1% – магістранти). Цікаво, що викладачі оцінюють дотримання норм професійної етики з усіма суб'єктами освітнього процесу значно вище, ніж магістранти (84,0 і 69,1% відповідно).

Крім того, встановлено, що 30,6% респондентів перебувають у групі з несталою позицією, що вказує на наявність потенціалу в розвитку педагогічної культури та етики так званого емоційного інтелекту. Найбільш хитка позиція щодо комунікації з молодим поколінням, спрямуванням його на толерантне ставлення до несхожості людей між собою у міжкультурному середовищі виявилась у респондентів з науковим ступенем кандидата наук та груп зі стажем роботи до 10 років та понад 20 років. Результати свідчать про те, що в цій площині присутній певний потенціал, який потребує розвитку та усвідомлення, а також додаткового опрацювання [5].

Далі перейдемо до оцінювання лідерської компетенції. Лідерство в освіті визначає соціально-виховний вимір управління освітньою системою, її ланками та компонентами, в першу чергу – соціально-виховною діяльністю закладу освіти. Позиція викладача вищої школи як усередині колективу, так і зовні залежить від об'єктивних умов, а також від професійного та життєвого досвіду особистості. За характером діяльності викладача можна визначити як універсального лідера, якому притаманні: принциповість, ініціативність, колективізм, упевненість у своїх силах, здатність виявляти організаторські та науково-технічні здібності, бажання систематично підвищувати професійний рівень і педагогічну майстерність. Ця компетенція, характеризуючи викладача як лідера в навчальному процесі, водночас підкреслює універсальний характер його вмінь та навичок (Компетенції викладачів вищої школи в добу змін: діагностика та аналітика, 2018). Аналізуючи складові цієї компетенції, зазначимо, що викладачі і магістранти однаково оцінюють лідерську підтримку студентської молоді, демонструючи високий рівень загальної та професійної культури (64,8% – викладачі, 63,9% – магістранти). Разом із тим магістранти значно вище (73,9%) оцінюють уміння презентувати та відстоювати власні ідеї, вести діалог та дискусію, ніж викладачі вищої школи (64,8%). Крім того, вони висловлюють яскраво виражену позицію (68,4%) щодо надання студентам реальних можливостей для розвитку самоврядування, підтримки молодіжної ініціативи. У викладачів цей показник значно нижче – 56,0%).

Отже, здатність викладача займати лідерську позицію під час освітнього процесу передбачає вміння надавати підтримку студентській молоді, вести з нею діалог та сприяти розвитку студентського самоврядування та молодіжної ініціативи. Водночас викладач має проявляти якість універсального лідера, якому притаманні: принциповість, ініціативність, колективізм, упевненість у своїх силах, здатність виявляти організаторські та науково-технічні здібності, бажання систематично підвищувати професійний рівень і педагогічну майстерність [5].

Висновки. Здійснений аналіз проблеми розвитку соціально-комунікативної компетентності майбутніх викладачів вищої школи дозволив встановити, що зазначену компетентність варто розглядати в контексті трьох основних компетенцій: комунікативно-інтерактивної, соціокультурної та лідерської.

У результаті педагогічного експерименту на базі ЗВО України та інших європейських країн встановлено, що реальний стан сформованості соціально-комунікативної компетент-

ності багато в чому відрізняється від очікувань магістрантів – майбутніх викладачів вищої школи. Так, магістранти, більш високо оцінюють такі компетенції: інтерактивну взаємодію зі студентами; стримування негативних емоцій та долання поганого настрою; уміння презентувати та відстоювати власні ідеї, вести діалог та дискусію; надання студентам реальних можливостей для розвитку самоврядування, підтримки молодіжної ініціативи.

Проведене дослідження актуалізувало проблеми для подальшого вирішення, серед них – обґрунтування та розробка технології розвитку складових соціально-комунікативної компетентності майбутніх викладачів вищої школи в процесі магістерської підготовки.

Список використаної літератури

1. World Economic Forum 2016. Future for Jobs Report [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs.pdf/
2. European Commission, Council Recommendation on Key Competences for Lifelong Learning [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1519558512590&uri=CELEX:52018DC0024>
3. Компетенції викладачів вищої школи в добу змін: діагностика та аналітика (за результатами дослідження в Київському університеті імені Бориса Грінченка) / Л. Хоружа, М. Братко, О. Котенко, О. Мельниченко, В. Прошкін. – Київ : Вид-во КУБГ, 2018. – 104 с.
4. High School Teacher Competence in Change (according to the results of the project of the International Visegrad Fund “High School Teacher Competence in Change” No. 21720008) / [Doctor of Pedagogical Sciences, professor L. Khoruzha (ed.)]. – Kyiv: Borys Grinchenko Kyiv University, 2019. – 96 p.
5. L. Khoruzha. The study of the higher school lecturer’s competence in Ukraine: diagnostics and analytics // The new educational review / L. Khoruzha, M. Bratko, O. Kotenko, O. Melnychenko, V. Proshkin. – 2019. – Vol. 55, No 1. – P. 233–246.